

Eleverna vid Smögens ambulerande Lotsbarnskola i mitten av 1800-talet

En studie i utbildningshistoria inom Ämneslärarprogrammet med mikrohistorisk ansats om eleverna och undervisning i den ambulerande Lotsbarnskolan på Smögen år 1866 analyserat ur ett genus- och klassperspektiv.

Lena Hasslöf Gustafsson

Fakulteten för Humaniora och Samhällsvetenskap

Ämneslärarprogrammet

Grundnivå, 10,5 HP

Handledare: Anders Forsell

Examinator: Anders Forsell

2022-05-06

Löpnummer

Sammanfattning

De statliga Lotsbarnskolorna bedrev skolverksamhet på drygt tjugo platser runt om på Sveriges kust under åren 1845 – 1925. Lotsbarnskolorna var till en början i de flesta fall ambulerande, vilket innebar att skolverksamheten flyttades mellan två till tre platser under året, och startades för att skapa möjligheter att föra lotsyrket vidare från far till son då yrket var ett statligt ämbetsmannayrke som krävde utbildning för att ta examen. Skolorna slog upp portarna tre år efter införandet av den allmänna Folkskolan, då kustborna ansåg att deras geografiska belägenhet och klimatet gjorde att deras barn under långa perioder hade svårt att ta sig till Folkskolan på fastlandet. Forskning på Lotsbarnskolorna och dess ambulerande verksamhet är bristfällig och den som finns är gjord med utgångspunkt i skolor på Sveriges ostkust, mitt bidrag till forskningsläget blir därför Lotsbarnskolorna i Bohuslän på västkusten under mitten av 1800-talet. Studier gjorda på Folkskolan under 1800-talet visar på ett starkt motstånd på många håll för att starta sockensolor och klassrummen var segregerade där barn av olika kön och från olika sociala klasser inte fick samma tillgång till undervisningen. Forskning som berör fiskesamhällenas organisation och arbetsgemenskap på västkusten pekar på att samhällningen var stark och att kvinnorna till synes tenderade att ha en starkare ställning än sina systrar på landsbygden. Jag har mot denna bakgrund valt att göra en berättande studie med mikrohistorisk ansats på den ambulerande Lotsbarnskolan på Smögen år 1866, och med hjälp av de teoretiska perspektiven genus och klass analyserat handskrivna källor som lärarinnan Agneta Eugenia Hallin har lämnat efter sig. Källorna vittnar om de 27 eleverna som fanns i klassen, vilken bakgrund de hade och vilka ämnen det läste. Fram träder bilden av ön Smögen som ett livligt bohuslänskt fiskesamhälle med liberala strömningar i mitten på 1800-talet och en skolklass som består av en blandad grupp elever av både flickor och pojkar med bakgrund från olika yrkeskategorier och i olika åldrar. Studien utifrån källorna avseende Lotsbarnskolan på Smögen 1866 visar på att ur ett genus- och klassperspektiv går det inte att utläsa några tendenser till större skillnader i elevernas tillgång till undervisning. Den ambulerande skolformen innebar att eleverna endast fick undervisning drygt tre månader under året.

Innehållsförteckning

1	INLEDNING	4
1.1	PROBLEMFÖRMULERING	4
1.2	SYFTE	4
1.3	UNDERSÖKNINGSFRÅGOR	5
1.4	FORSKNINGSLÄGE OCH BAKGRUND	5
1.4.1	FOLKSKOLA, SAMSKOLA OCH AMBULERANDE SKOLOR UNDER MITTEN AV 1800-TALET	5
1.4.2	LOTSAR, LOTSARN OCH LOTSARNSKOLOR UNDER 1800-TALET	7
1.4.3	FISKELÄGENS ORGANISATION OCH ARBETSGEMENSKAP PÅ BOHUSKUSTEN UNDER 1800-TALET	8
1.4.4	FISKELÄGET SMÖGEN I MITTEN AV 1800-TALET	9
1.5	TEORETISKA PERSPEKTIV OCH BEGREPP	11
1.5.1	GENUS I UTBILDNINGSHISTORIA	11
1.5.2	SOCIAL KLASS I UTBILDNINGSHISTORIA	11
1.6	METOD	12
1.7	MATERIAL OCH AVGRÄNSNINGAR	12
1.8	ETISKA ÖVERVÄGANDEN	13
2	UNDERSÖKNING	14
2.1	AMBULERANDE SKOLGÅNG VID SMÖGENS LOTSARNSKOLA ÅR 1866	14
2.2	ELEVERNA OCH UNDERVISNINGEN I LOTSARNSKOLAN PÅ SMÖGEN ÅR 1866	16
2.3	DISKREPANS MELLAN TABELL I OCH TABELL II	17
3	SLUTANALYS	18
4	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	20

1 Inledning

Lotsbarnskolorna startades i Sverige några år efter Folkskolereformen 1842 och drevs av statliga myndigheter, i motsats till Folkskolorna som startades och drevs av socknarna. De ambulerande Lotsbarnskolorna på Bohuskusten startades som ett svar på krav från kustensfolk att deras barn behövde utbildning för att kunna föra lotsyrket vidare till nästa generation söner och gav barn på geografiskt svårtillgängliga platser möjlighet till undervisning. Lotsyrket var ett statligt ämbetsmannayrke, organisatoriskt placerat först under militären och sedan som egen en statlig myndighet och som innebar många internationella kontakter. För att kunna utföra och utveckla den professionen behövde Lotsarna åtminstone kunna läsa, skriva och räkna. Det vittnas om att kustborna och lotsarna var mycket positiva till samhällsutvecklingen där alla barn skulle ha tillgång till undervisning. En pionjäranda rådde trots de många gånger svåra väderförhållanden och farliga arbetet på det nyckfulla havet.¹

1.1 Problemformulering

Det saknas litteratur och forskning om de ambulerande Lotsbarnskolorna som drevs av statliga myndigheter under 80 år, mellan 1845 – 1925. De förekom på ett 20-tal platser runt om på Sveriges kuster och uppskattningsvis med en genomströmning på några tusen elever.² Den begränsade litteratur som finns att tillgå på ämnet avser främst Sveriges ostkust. Jag anser därför att mitt bidrag till forskningsläget fyller en förbisedd lucka i berättelsen om de ambulerande Lotsbarnskolorna som bedrevs i Bohuslän i mitten på 1800-talet. Att skolorna var ambulerande innebar att undervisningen endast bedrevs under delar av året, då oftast flera platser delade på en lärartjänst. I Bohuslän flyttade lärarinnorna under skolåret, med sitt bohag och läromedel, mellan två och tre öar för att bedriva undervisning. Då viljan, ansträngningarna och kostnaderna var stora för Lots- och Fyrplatserna i Bohuslän att hålla Lotsbarnskolorna i gång på de karga öarna med behöriga lärarinnor, skollokaler, läromedel och ved anser jag att det är av intresse att undersöka vilka barn som var elever i dessa skolor och vilken undervisning de ambulerande lotsbarnskolorna erbjöd som de inte kunde få i socknens lokala Folkskola. Jag har valt att koncentrera min studie till Smögens ambulerande Lotsbarnskola i mitten av 1800-talet och använder mig av en mikrohistorisk berättande ansats och undersöker källmaterialet ur ett genus- och klassperspektiv för att analysera skolklassens sammansättning och tillgång till utbildning.

1.2 Syfte

Syftet med studien är att med en mikrohistorisk ansats undersöka eleverna och undervisningen i en skolklass i den ambulerande Lotsbarnskolan på ön Smögen belägen i Bohuslän skärgård vid mitten av 1800-talet, för att i nästa steg ur ett genus- och klassperspektiv analysera hur det var att vara elev på Smögens Lotsbarnskola vid den tiden.

¹ Severin, Erik (1977). Lotsbarnskolorna i Sverige 1845–1925, s. 1–3

² Severin, (1977). s. 3.

1.3 Undersökningsfrågor

- *Hur påverkades eleverna på Smögen och deras skolgång av att Lotsbarnskolan var ambulerande jämfört med förutsättningarna för den vanliga stationära folkskolan?*
- *Var det endast elever tillhörande lots- och fyrbetjäningen som var elever i lotsbarnskolan eller fanns det även elever som var barn till andra yrkesgrupper?*
- *Vilka ämnen läste eleverna i lotsbarnskolan och fanns det skillnader mellan eleverna på vilka ämnen som lästes och hur kan det i så fall förklaras?*

1.4 Forskningsläge och bakgrund

I detta avsnitt presenteras relevant tidigare forskning och litteratur samt bakgrundskontext till studien.

1.4.1 Folkskola, samskola och ambulerande skolor under mitten av 1800-talet

Under första hälften av 1800-talet ökade Sveriges befolkning snabbt mycket på grund av fredstider, storskalig odling av potatis och det nyuppfunna vaccinet mot bland annat smittkoppor. Detta skapade en växande underklass som sågs som ett hot mot rådande ordning av medel och överklassen. Det hade förekommit oro i Europa men även i mindre skala i Sverige. Rösterna höjdes för en folkskola enligt historikern Edgren då det ansågs krävas en skola för social kontroll och disciplin av medborgarna. Detta, tillsammans med medborgerliga och liberala röster som framhöll vikten av allmänbildning i en modern stat, skapade en majoritet som innebar att Folkskolestadgan infördes i Sverige år 1842. Den innebar inte skolplikt för alla barn men den stipulerade bland annat följande:³

- att varje socken skulle ha en fast skola för både pojkar och flickor i åldern 9 – 14 år.
- att det krävdes seminarieutbildning för att vara lärare i folkskolan.
- att det fanns krav i varje socken på en skolstyrelse där kyrkoherden var ordförande.
- att socknarna ansvarade för att anskaffa och underhålla skollokaler.
- att folkskolans kurser skulle omfatta ämnena läsning, räkning, skrivning, kristendomskunskap, biblisk historia, geografi, naturkunskap, gymnastik och sång.⁴

Kraven var som synes höga och därmed svåra för socknarna att infria, speciellt när det gällde att kunna lära ut alla ämnen. Det saknades ekonomi i socknarna till skolhus och lärarlöner och många av föräldrarna på landsbygden ansåg att de behövde sina barn som arbetskraft på gården och i städerna förekom barnarbete i fabriker. Skolvägen för barnen, som inte alltid hade tillgång till rätt kläder och skor, kunde också vara mycket lång och svårtillgänglig speciellt på vinterhalvåret, oavsett om de bodde på landsbygden eller på öarna runt Sveriges kust.

I mitten av 1800-talet så förekom det i många fall ambulerande folkskolor och lotsbarnskolor som innebar att lärarna flyttade mellan byarna eller öarna under året och barnen undervisades i sockenstugor, ödehus, på lotsstationer eller fyrplatser med tillgång till lärare endast under två till tre månader om året.⁵ Då tillgången till undervisning på olika sätt var begränsad bidrog det till att det i många fall fastslogs att de fattigaste barnen i allmänhet och flickorna i synnerhet enbart behövde undervisas i kristendomskunskap

³ Edgren, Henrik "Folkskolan och grundskolan" i Larsson & Westberg, (red.) (2015). *Utbildningshistoria: en introduktion*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur. s. 114 - 115

⁴ Edgren (2015). s. 115.

⁵ Edgren (2015). s. 115 - 119.

och läsning med bibeln och katekesen som de främsta läromedlen. Det medförde att kyrkan fick en stark ställning inom skolväsendet.⁶ Den korta läsårstiden i provisoriska skollokaler anser jag naturligtvis måste ha påverkat barnens utbildning och kunskapsnivå, å andra sidan så slapp de den långa skolväg och fick tillgång till tre månaders intensiv undervisning. Efter varje årlig skolperiod blev eleverna examinerade av en skolinspektör tillsammans med den undervisade läraren och i många fall även den lokala prästen och min uppfattning efter jag läst litteraturen är att ofta återkom samma ambulering lärare år till år så elevernas progression var dokumenterad, läraren hade en relation till eleverna och uppfattning om elevernas kunskapsnivå.

Flickor och pojkars tillträde till skolsystemet var under 1800-talet andra hälften inte likvärdigt enligt historikern Nordström. Diskussionen var intensiv kring flickor och pojkars lika rätt till skolundervisning och om de skulle undervisas var för sig eller om de skulle samundervisas i samma skolor och klassrum.⁷ 1842 års Folkskolestadga stipulerade visserligen att varje socken skulle ha en skola för alla barn i åldrarna 9 – 14 år där flickor och pojkar gick tillsammans⁸. Men Nordström menar på att det tog lång tid innan de målen uppnåddes i realiteten. Motståndet mot flickors skolgång och om statens skulle ansvara för flickors utbildning på samma sätt som för pojkarnas, samlades i flera olika typer av argument. För lika rättigheter stod ekonomiska-, demokratiska och jämställdhetsargument som menade på att i en upplyst stat skulle flickor och pojkar ha lika tillträde till skolsystemet samt att det inte heller var ekonomiskt försvarbart att bedriva två typer av skolor, flickskolor- och pojkskolor, i alla mindre städer och samhällen runt om i Sverige.⁹ De argument som användes mot flickornas rätt till likvärdig skolgång handlade om *sedlighet*, faran att flickor och pojkar vistades i samma klassrum under puberteten.¹⁰ Samundervisningen kunde även bidra till *överansträngning och sjukdom* hos flickorna. Undersökningar slog fast en omfattande sjuklighet bland flickorna och den vanligaste sjukdomen var "bleksot".¹¹ Även tankar kring *könsspecifik socialisation* var starkt rådande som innebar en gammaldags kvinnouppfattning där flickor genom biologiskt betingade faktorer ansågs som en egen särart som först och främst skulle föda barn och sköta sitt hem. Här avsågs även att det var viktigt att uppfostra männen till en specifik mansroll som familjeförsörjare. Detta har enligt Nordström bidragit till det hon benämner flickors *dubbla utbildningsmål*, vilket innebär att de dels utbildat sig för att lönearbeta, dels för att föda barn och ta hand om hemmet, vilket har påverkat deras val av utbildning.¹² Folkskolestadgan innebar inte i realiteten enbart en ojämlig tillgång till utbildning mellan könen utan också mellan olika grupper i samhället fortsätter Nordström. År 1849 bildades de allmänna läroverken vilket kom att innebära att skolsystemet nu bestod av två helt skilda skolformer. Söner till medelklassen och samhällseliten studerade vid läroverken och bönderna och underklassen studerade vid folkskolan. För flickor från bättre bemedlade familjer inrättades det särskilda flickskolor.

Sammantaget summerar Nordström i sin avhandling att vi kan se att skolsystemet under andra halvan av 1800-talet innebar ett segmenterat utbildningssystem där barn med olika kön, från olika samhällsklasser och geografiska platser delades upp i ett parallellskolesystem utifrån rådande samhällsnormer och värderingar, vilket i och för sig inte var unikt för Sverige utan liknande utbildningssystem uppstod även i Västeuropa och USA under samma tidsperiod.¹³ I detta sammanhang kommer jag med min studie att

⁶ Edgren (2015). s. 115 - 119.

⁷ Nordström, Marie (1987). Pojkskola, flickskola, samskola: samundervisningens utveckling i Sverige 1866-1962. s. 1.

⁸ Edgren (2015). s. 115.

⁹ Nordström (1987). S. 195-196.

¹⁰ Nordström (1987). s. 198 – 199.

¹¹ Nordström (1987). s. 200

¹² Nordström (1987). s. 217

¹³ Larsson, Esbjörn. "Utbildning och socialklass" i Larsson & Westberg, (red.) (2015). *Utbildningshistoria: en introduktion*. s. 343

placera in Lotsbarnskolan på Smögen i mitten av 1800-talet och titta på undervisningen som barnen fick utifrån ett genus- och klassperspektiv för att kunna få svar på mina ovan uppsatta frågeställningar som berör hur barnen påverkades av att skolan var ambulerande och berör likvärdigheten på utbildningen i klassen utifrån barnens kön och familjens sociala status.

1.4.2 Lotsar, lotsbarn och lotsbarnskolor under 1800-talet

Historikern Bergman skriver i sin avhandling ”*Från bondelots till yrkesman*” om lotsyrkets utveckling. Lotsyrket finns beskrivet ända tillbaka till medeltiden och beskrevs då som *ledsagarna*. Under 1600-talets senare hälft anser Bergman att yrket börjar byråkratiseras då flera fasta tjänster infördes med olika lotstitlar med tillhörande grader och låg då under den militära organisationen. Under 1700- och 1800-talet förändrades lotsverksamheten mycket snabbt genom ett antal tillkommande lotsförordningar och lotsreglementen. Vidare skriver han att det finns dokumenterat att i och med lotsyrkets utveckling till ett ämbetsmannayrke ställde staten i början på 1800-talet högre kunskapskrav på läsning, skrivning och räkning på dem som ville titulera sig lots. Detta var en drivande orsak till att lotsbarnskolorna infördes, för att det skulle finnas större möjligheter att rekrytera lotsarnas söner till lotsyrket. Bergman anser att detta var statens sätt att stödja lotskåren och införde också i och med kravet på utökad utbildning även krav på att avlägga ämbetseder och examinationer för att erhålla titeln Lots.¹⁴ Jag tolkar Bergmans avhandling att lotskårens utveckling var en pådrivande faktor för att öka medvetandet och även kraven på utbildning från invånarna i kustsamhällen med lotsstationer. Föräldrarnas önskan att deras söner skulle kunna ta över faderns yrke skapade incitament för föräldrarna att utbilda sina söner jämfört med allmogen där kravet på utbildning kopplat till att överta familjens jordbruk inte var lika starkt. Lärarinnan och författaren Hedin beskriver i sin bok ”*Fyra fyrplatser - en lärarinna*” att Sverige var ett land som på 1800-talet var beroende av handel och sjöfarten var en såldes en omfattande och viktig näring. Lots- och fyrpersonal hade ett stort ansvar att vägleda all sjöfart till och från hamnarna runt Sveriges kuster på ett säkert sätt oavsett årstid, tid på dygnet och väderförhållanden. Detta innebar att personalen som tjänstgjorde var hänvisade till att leva och bo på de karga öarna ute till havs. Vidare beskriver hon att undervisningen i Lotsbarnskolorna omfattade tull-, lots- och fyrpersonalens barn men även de lokala fiskarfamiljernas och handlarnas barn fick delta i undervisningen.¹⁵

För att förstå den organisatoriska utvecklingen av lotsyrket och därmed också huvudmannen för Lotsbarnskolorna återfinns nedan en kort kronologisk uppställning av den Sjömilitära förvaltningens utveckling:

- 1677 – 1802 Amiralitetskollegium
- 1803 – 1871 Förvaltningen för sjöärenden (FSÄ)
- 1872 – 1919 Lots- och fyrstaten skildes från FSÄ bildade Lotsstyrelsen, Centralt ämbetsverk under chefen för Sjöfartdepartementet. FSÄ var alltså här ansvarig för Lotsbarnskolorna med lotsdirektören som högste ansvarig.
- 1920 Lotsstyrelsen blir en civil myndighet under Handelsdepartementet.
- 1925 Ansvaret för Lotsbarnskolorna förs över till Skolöverstyrelsen.¹⁶

Lotsbarnskolorna som verkade i Sveriges kustband under 80 år är närmast en blind fläck inom Utbildningshistorisk forskning. Studierna av utbildning under denna tid är i stället främst inriktade på Folkskolan för allmogens barn på landsbygden och barnen i städerna. Kustensbarn har däremot lämnats

¹⁴ Bergman, Ulf (1995). *Från bondelots till yrkesman: lotsning i Östergötland 1537–1914*. s. 83 – 85.

¹⁵ Hedin (2009). s 12.

¹⁶ Hedin (2009). s 12.

därhän och deras historia har fått leva en slumrande tillvaro i arkiven. En översiktlig beskrivning av Lotsbarnskolorna i Sverige 1845 – 1925¹⁷ är skriven 1977 av Erik Severin, före detta generaldirektör på Sjöfartsverket. Han vittnar om Lotsbarnsskolans innehåll och utveckling med hänvisning till både skriftliga källor, otryckta och tryckta, samt muntliga intervjuer med kvarlevande elever och lärare. Tyvärr infogar han inga fotnoter, referenslista eller källhänvisningar i sin skrift vilket gör att de inte går att härleda eller styrka hans berättelse men det finns heller inget som gör att jag uppfattar uppgifterna som oriktiga.

Severin skriver i sin skrift om Lotsbarnskolan att startskottet för skolformen var år 1845 då Kung Majt fastställde lönestaten för Lotsbarnskolorna och de första 13 ambulerande Lotsbarnskolorna startades och fram till 1908 hade det som mest ökat till 29 skolor fördelade på samtliga lotsdistrikt i Sverige. 1925 lämnades Lotsbarnskolorna över till det ordinarie skolväsendet. Att skolorna var ambulerande innebar att de inte hade någon fast skolbyggnad utan skolan hyrde in sig där det fanns plats, i en bostad och i vissa fall kapell. De hade heller ingen fast lärartjänst som verkade på heltid på platsen utan ofta delade två eller fler lotsplatser på samma lärartjänst vilket innebar att lotsbarnen oftast fick undervisning ca tre månader om året, sedan flyttade läraren till nästa lotsplats. I slutet av 1800-talet kom det att byggas skolhus och i vissa fall blev också lärartjänsterna till heltidstjänster på samma plats. Vilket innebar att barnen gick från att ha undervisning i en provisorisk lokal ca tre månader om året till att ha tillgång till en fast skolbyggnad och undervisning hela skolåret.¹⁸ Att barnen erbjöds skolgång endast en begränsad tid om året i de ambulerade skolorna anser inte Hedin var något ovanligt då hon framhåller att folkskolorna på fastlandet hade problem med för stora klasser vilket medförde att för att de skulle få plats med alla eleverna i skollokaler fick de dela upp undervisningen på olika dagar utifrån ålder vilket innebar att även barnen i den fasta folkskolan inte fick sina hela sex års utbildning, som var stipulerad i Folkskolestadgan från 1842, utan möjligtvis tre år. Enligt den officiella statistiken bestod även 36% av alla folkskolor i Sverige år 1865 av ambulerande skolor.^{19 20}

Det var en stor kontrast kring viljan att bygga upp lotsbarnskolorna jämfört med motståndet som beskrivs i litteraturen till folkskolan i socknarna. Lotsarna kämpade för sina skolor genom att årligen begära medel från Lotsstyrelsen för att bygga skolhus, anställa lärare, köpa in läromedel och forsla ved till öarna.²¹ Trots att den ursprungliga motiveringen till utbyggnaden av skolorna var att lotsarnas söner skulle utbildas för att kunna bli lotslärlingar hittar jag inget skrivet om att det enbart var dessa som utbildades. Tvärtom redovisas både flickor och pojkar som elever samt även andra barn från lokalbefolkningen såsom fiskares- eller handlares barn som dock då ofta fick betala en avgift. På vissa ställen svarade därför i stället deras föräldrar för skötsel och uppvärmning av skolbyggnaden.²² Att forsla ved till de karga öarna var på den tiden ett omfattande och dyrt projekt. Dock hittar jag inga antydningar till att det skulle vara aktuellt att flickor var på tal att utbilda sig inom lotsyrket. Deras roll i samhällets organisation och arbetsgemenskapen var en annan, vilket jag beskriver i nästa kapitel.

1.4.3 Fiskelägens organisation och arbetsgemenskap på Bohuskusten under 1800-talet

Landskapet Bohuslän är enligt etnologen Löfgren Sveriges mest utpräglade fiskebygd och har i alla tider dominerats av rena yrkesfiskare på grund av deras geografiska läge med närhet till mycket goda fiskevatten och den sprängda kustlinje med öar, skär och fjordar som skapar många naturliga hamnar. Landskapet är också mycket karg och klippigt vilket inte har varit tillåtande för jordbruk i någon större

¹⁷ Severin, Erik (1977). *Lotsbarnskolorna i Sverige 1845–1925*. Stockholm:

¹⁸ Severin (1977). s 9.

¹⁹ Carlson, Fredrik Ferdinand (1870). *Folkundervisningen den 31 december 1868 [Elektronisk resurs]*. s. VII

²⁰ Hedin (2009). s 16.

²¹ Severin (1977). s 8.

²² Severin (1977). s 12.

omfattning utan enbart för husbehov.²³ Hasslöf skriver i sin avhandling ”Svenska västkustfiskarna: studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala kultur” att arbetsgemenskapen mellan man och kvinna, som jag till viss del uppfattar även inkluderade barnen, i kustsamhällena i Bohuslän var strikt uppdelad men också stark. Han beskriver att det var männen och de äldre sönerna, ofta tillsammans med andra män i stora fiskelag, som gjorde arbetet på havet vare sig det gällde fiske eller lotsning och kvinnan och de yngre barnen som tog över när fisken landades och utförde grovjobbet med att ta hand om fångsten, rensa torka eller salta fisken. De hjälpte även till att göra rent, reparera och tillverka nya fiskredskapen. Kvinnorna hade även den viktiga rollen att sälja fisken, ibland på långväga resor genom byteshandel eller på marknadsplatser, eller till stationära eller kringresande uppköpare för vidare transport inom eller utom Sverige. De skötte även om hushållet och barnen själva under långa perioder då männen arbetade på havet med fiske eller lotsning.²⁴ Hur detta påverkade maktfördelningen i hemmet är inte helt klarlagt enligt Löfgren, men han menar att då det var kvinnorna som även ansvarade för att sälja fisken så borde de ha innehaft en starkare ställning än sina systrar på landsbygden.²⁵ Enligt ovanstående resonemang var det kvinnorna som ansvarade för avsättningen av fångsten, och ansvarade därmed också indirekt för familjens eller fiskelagets ekonomi. Det krävde kontakt med olika typer av uppköpare, uppskattningsvis av både svensk och utländsk härkomst så jag anser att det även borde varit viktigt att flickorna fick en grundläggande utbildning i att läsa, skriva eller räkna även om jag inte hittar något direkt skrivet om det i den litteraturen som jag har tagit del av. Löfgren konstaterar vidare att livsrytmen för kustborna har således varit en annan än för böndernas och stadsbornas då det har varit betydligt mer beroende av väder, vind och tillgången på fisk som styr arbetets intensitet i olika perioder. Vilket har bidragit till en kulturell särprägel där livsstilen gjort det svårt för fiskare och sjöfolk att hävda sina intressen i sockenstämmor och mot myndigheter, då det inte kontinuerligt kunnat delta i regelbundna tidsbestämda möten. Kvinnorna har också innehaft ett större socialt och ekonomiskt ansvar än i många andra lokalsamhällen avhängigt männens frånvaro i långa perioder.²⁶ Sett ur ett genusperspektiv menar jag att kvinnor och flickor i fiskelägena generellt kan ha haft en starkare ställning än kvinnorna på landsbygden vilket också borde visa sig i deras tillgång till utbildning. Jag anser också att samhällenas organisation där de arbetar tillsammans i fiskelag och att alla i samhället, från fiskare, handlare och i viss mån även lotspersonalen som fick betalt utifrån antalet lotsningar, var beroende av vad havsbruket gav kan ha inneburit att klasshierarkin inte var lika stark som i bondesamhället.

1.4.4 Fiskeläget Smögen i mitten av 1800-talet

Nordell och Rydbom, intendenten vid Bohuslänsmuseum, har tagit fram en kulturhistorisk rapport där det står att läsa att på 1660-talet finns det antecknat fem strandsittare på ön Smögen i Bohuslän, i början av 1800-talet bodde det 90 personer där.²⁷ Smögen beskrivs av Löfgren som ett samhälle med en hög grad av självhushållning, ön var karg med mager jord vilket innebar att det på sin höjd gick att odla potatis och hålla sig med ett fåtal får eller nötkreatur.²⁸ Vilket jag menar innebär att det var svårt att försörja sig enbart av jordbruk på ön. I rapporten av Nordell och Rydbom beskriver de hur den stora sillperioden under 1800-talet expanderade samhället kraftigt då man, i motsats till de flesta andra fiskelägena på västkusten, satsade på storskaligt havsfiske med inriktning på sill och makrill i organiserade fiskelag. Vilket medförde att

²³ Löfgren (1977). s. 103.

²⁴ Hasslöf, Olof (1949). Svenska västkustfiskarna: studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala kultur. 2 Bilagor: kartor och diagram.s. 543.

²⁵ Löfgren, Orvar (1977). Fångstmän i industrisamhället: en halländsk kustbygds omvandling 1800–1970 = [Maritime hunters in industrial society] : [the transformation of a Swedish fishing community 1800–1970]. s. 147.

²⁶ Löfgren, Orvar (1977). 128.

²⁷ Nordell, Linnea & Rydbom, Lars (2010). Kulturmiljöer i Sotenäs kommun Kulturhistoriskt underlag för översiktsplan. Bohusläns museum. Rapport 2009:48

²⁸ Löfgren (1977). s. 107.

handeln med fisk från Smögen blev en betydande näringsgren, inte bara i Bohuslän utan även för övriga Sverige. Från slutet av 1800-talet till mitten av 1900-talet ansågs Smögen vara det främsta fiskeläget i Bohuslän.²⁹ Det faktorer som bidrog till att göra Smögen så framgångsrikt var enligt författaren och journalisten Ljungdahl att befolkningen tidigt anammade nya fiskemetoder, tog avstånd från att tillverka och konsumera rusdrycker i större mängd samt att det kopplat till ön fanns driftiga affärsmän som utvecklade livlig handel med diverse produkter från havet, både nationellt och internationellt. Distributionen av produkterna gjordes möjlig genom den generella utvecklingen under 1800-talet i Sverige med bättre kommunikationer både per ångbåt och järnväg.³⁰

Smögen tillhörde i mitten på 1800-talet Gravarne socken på fastlandet (nuvarande Kungshamns kommun, *författarens kommentar*). Ljungdahl beskriver att socknen dröjde i de längsta att införa en folkskola då en stor del av invånarna ansåg att det var slöseri med pengar och att lära sig läsa gjorde man av prästen och att skriva var en kunskap som inte behövdes. År 1848 hotades dock socknen av böter från staten om ingen Folkskola infördes. Socken ville då införa en fast skola i Gravarne vilket Smögenborna inte gick med på då deras barn skulle få en allt för svår och under vissa perioder under året nästintill omöjlig skolväg. År 1849 hyrde man därför skolrum i både Gravarne och på Smögen och 1850 anställdes den första utbildade läraren som bedrev skola varannan månad i Gravarne och varannan på Smögen. Både flickor och pojkar gick i den 5-åriga skolan, även om pojkarna ibland var frånvarande vissa perioder på grund av fisket. Vidare skriver Ljungdahl att Folkskoleinspektören dömde ut skolan vid visitation 1862, läraren ansågs enbart ägna sig åt grundläggande ämnen som läsa, skriva, räkna och Kristendom vilket skolinspektören inte ansåg vara tillräckligt för att någon av eleverna skulle kunna studera vidare efter en sådan skolgång. Dock var inspektören nöjd med föräldrarnas engagemang som såg till att barnen gjorde sina läxor ordentligt.³¹ Jag anser att det kan tyda på att det fanns en positiv inställning bland föräldrarna till skolan och barnens utbildning.

Den ambulerande Lotsbarnskolan på Smögen startades omkring 1860 och undervisningen skedde i ett rum som lotsarna hyrt in för ändamålet. Tanken var enligt Ljungdahl att skolan var tillägnad de barn vars fäder arbetade inom lots- och fyrverksamheten men i praktiken gick även barn från andra yrkesklasser i Lotsbarnskolan.³² Mot bakgrund av att socknens Folkskola dömdes ut 1862 så anser jag att det är rimligt att anta att de flesta föräldrarna på Smögen hellre ville låta sina barn gå i Lotsbarnskolan. År 1866 undervisade lärarinnan Agneta Eugenia Wallin 27 barn i Smögens Lotsbarnskola, varav 13 av dem var barn från lots- och fyrbetjäningen. Barnen var mellan 5 och 14 år gamla och de undervisades under drygt tre månader på hösten. Åren 1867 – 1869 undervisar den nyinflyttade lärarinnan Hilma Kullgren barnen på Smögens Lotsbarnskola och startar samtidigt Smögens första söndagsskola med utgångspunkt i prästen och väckelsepredikanten Henric Schartaus skrifter. Hon blev en andlig inspiratör på ön som fram tills nu inte haft någon egen kyrka eller församling. Först ut att organisera sig är invånare som tidigare har inspirerats av väckelseörelsen och som nu bildar Smögens Missionsförening och bygger ett missionshus på ön under 1880-talet och 1905 invigs den första Kristna statskyrkan där predikan hölls utifrån Schartaus stränga lära om återhållsamhet.³³

²⁹ Nordell, Linnea & Rydbom, Lars (2010). Kulturmiljöer i Sotenäs kommun Kulturhistoriskt underlag för översiktsplan. Bohusläns museum. Rapport 2009:48

³⁰ Ljungdahl, Casper (1993). Smögen och Hasselösund: bohuslänska fiskesamhällen i förändring: människor på Sotenäset vid Skagerrakkusten.s. 77–80

³¹ Ljungdahl, Casper (1993) . s 82 – 85.

³² Ljungdahl, Casper (1993) . s 86 – 87.

³³ Ljungdahl, Casper (1993) . s 115 – 118.

1.5 Teoretiska perspektiv och begrepp

I studien av Lotsbarnskolan på Smögen i mitten av 1800-talet har jag utgått från ett genus- och klassperspektiv, då genus och klass över tid har varit olika sätt att sortera elever på inom det svenska utbildningsväsendet. Flickor, pojkar, fattiga och bättre bemedlade har under åren haft olika tillgång till utbildning, vilket jag har redovisat i forskningsläget ovan. Därför avser jag att studera källorna utifrån dessa två perspektiv för att belysa barnens skolsituation.

1.5.1 Genus i Utbildningshistoria

I *genusteorier* utgår man från det sociala könet för kvinnor och män och tanken på att det är konstruerat över tid genom roller, förväntningar, normer, beteenden och sociala samhällsstrukturer såsom lagar samt ekonomisk- och politisk makt. Det anses med andra ord inte att det är biologiska skillnader som har utgjort grunden för flickor och pojkars val av utbildningsvägar utan det förklaras utifrån varje tids sociala sammanhang. Här kan man tala om att det sker en reproduktion av genus. Kvinnligt och manligt återskapas och förs vidare både av individerna och utbildningsväsendet som institution i samhället.³⁴ Syftet med genusbegreppet innebär därmed att skilja det sociala könet från det biologiska könet och skapa en egen analyskategori för att metodiskt kunna använda det för att få fram och sortera relevant information ur analysmaterialet. Inom humaniora och samhällsvetenskap är genusforskningen många gånger socialhistoriskt det vill säga att det som är kvinnligt har uppfattats på olika sätt vid olika tidpunkter och det är de strukturerna man vill komma åt och analysera. Forskningsläget ovan påvisar att kvinnor i mitten på 1800-talet sågs som det svagare könet med färre rättigheter till utbildning. Kvinnorna hade generellt en underordnad roll i arbetsgemenskapen som främst var kopplad till hemmet, barnen och beredning av råvaror. Normer och värderingar som samlas i tankar kring *könsspecifik socialisation*, som innebar att flickor biologiskt betingat var destinerade till att ha som främsta uppgift att föda barn och sköta om hemmet. Det bidrog till flickors *dubbla utbildningsmål*, samhället och föräldrarna ansågs därför mindre benägna till att ge flickorna en likvärdig skolgång i förhållande till pojkarna. I min analys kommer jag att använda genusbegreppet i innebörden av skillnader i synen på flickor och pojkar och deras möjlighet till likvärdig utbildning utifrån tankarna på könsspecifik socialisation och flickors dubbla utbildningsmål under 1800-talet. Ofta kombineras studier om analys av kön- och klass för att ge en mer heltäckande bild.³⁵ Därför har jag även valt att använda mig av ett klassperspektiv i min analys.

1.5.2 Social klass i Utbildningshistoria

Ordet *klass* används inom humaniora och samhällsforskning för att beteckna att individer delas in i olika grupper eller kategorier efter ekonomiska och sociala/kulturella kriterier. Ofta är det kontroll över egendom som avgör klassindelningen men det kan också vara utifrån ett socialt kapital såsom utbildning, yrke eller kontaktnät.³⁶ ³⁷ När det gäller fiskesamhällen i Bohuslän på 1800-talet fanns det enligt forskningsläget ovan få yrken som var statliga ämbetsmannayrken som krävde formell utbildning för att få bära titeln. De som tillhörde lots- och fyrstaten innehade därför en särskild status i samhället och var också dem som drev på utbyggnaden av Lotsbarnskolan genom att ordnade finansiering och tillstånd, införskaffa eller bygga skollokaler samt anställa behöriga lärarinnor. Det var även lotsåldermannen eller fyrmästaren, ibland tillsammans med sockenprästen, som närvarade och vidimerade elevernas terminsexamen. I min analys så kommer jag att använda mig av klassbegreppet för att skilja på de barn

³⁴ Backman Pryts, Sara. "Utbildning och genus" I Larsson & Westberg, (red.) (2015). *Utbildningshistoria: en introduktion*. s. 357.

³⁵ Berglund, Louise, Ney, Agneta (2015). *Historikerns hantverk: om historieskrivning, teori och metod*, s. 95 – 97.

³⁶ Berglund & Ney (2015). s. 92.

³⁷ Larsson, Esbjörn. "Utbildning och socialklass." i Larsson & Westberg, (red.) (2015). *Utbildningshistoria: en introduktion*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur. s. 336

som kommer från lots- och fyrstaten och de barn som härstammar från andra yrkesgrupper. Klassbegreppet utgår därmed från ett socialt kapital snarare än från ekonomiskt kapital.

1.6 Metod

Den historiska genren *mikrohistoria* uppmärksammades för första gången på 1970-talet genom en liten grupp italienska historiker, som en reaktion på dåtidens socialhistoria och de *stora berättelserna* om människans framsteg. Vilka genom historien berättats genom framväxten av den moderna västerländska civilisationen beskriven som en ständigt framåtsyftande tidslinje från antikens Grekland via renässansen och revolutioner och fram till dagens samhälle. Mikrohistoria uppkom som en reaktion mot globaliseringen och som en vilja att betona värdet av det lokala och regionala kulturerna och kunskapen, ofta ur ett individperspektiv.³⁸ Således utgår mikrohistoria från den så kallade *lilla historien* såsom ett lokalsamhälle eller en grupp individer. Genom att använda ett angreppsätt där forskningen går på djupet ger det en unik möjlighet att få detaljkunskap om det förflutna och ger oss en mer nyanserad individuell bild av de större historiska förloppen.³⁹ För att skapa en god mikrohistoria och ny kunskap behöver det lilla sammanhanget lyftas upp och relateras till det större sammanhanget, det vill säga till den kontext som omger den lilla historien som studeras.⁴⁰

Den empiriska studien utgår ifrån ett mikrohistoriskt perspektiv där jag utifrån tillgången på relevant källmaterial valt att undersöka en skolklass på 27 elever utifrån handskrivna källor av lärarinnan för Lotsbarnskolan på Smögen 1866. Källorna är en sammanställning och förteckning över eleverna i klassen och deras kunskaper som är framtagen inför terminsexamen. För att få en förståelse för elevernas livsvärld och sätta in studien i en kontext har jag med hjälp av tidigare forskning och litteratur framställt en beskrivning av det samhälle som omgav klassen i form av dåtida skolreformer, och lokalsamhällets organisatoriska och sociala struktur. När jag sedan tolkar källorna har jag gjort det genom ett genus- och klassperspektiv som också är vägledande för min analys och slutdiskussion. Jag kommer i min genusanalys att utgå från kategorierna *flickor* och *pojkar* samt *faderns yrke* i klassanalysen.

1.7 Material och avgränsningar

Studien har en mikrohistorisk ansats vilket innebär att jag avser att berätta den lilla historien om en skolklass på Smögen i mitten av 1800-talet i relation till samhällskontexten. Materialet som används som källor för studien är sammanställt i tabellform. Jag använder statistiken för att översiktligt kunna beskriva och tolka det handskrivna ursprungsmaterialet men avsikten är inte att göra en kvantitativ analys över tid utan skapa ett titthåll in i historien vid en given plats och tidpunkt. Det finns naturligtvis begränsningar i detta val att presentera källorna, nyanser i språket och framställningen av källorna kan gå förlorat. Men med tanke på källornas beskaffenhet där fakta i stort sett är framställd i löpande text utan kontext eller motiveringar anser jag ändå att detta var det mest fruktsamma sättet att redovisa källorna. Då det idag finns få studier på Lotsbarnskolor anser jag att det finns en poäng i min redovisningsmetod som enkelt kan följas upp med liknade studier med nedslag vid andra tidpunkter eller platser som då kan ge en mer sammanhängande bild av kontinuitet och förändring över tid av Lotsbarnskolan på Smögen och västkusten.

Lotsväsendet svarade under militära myndigheter fram till 1872 då den centrala statliga myndigheten Lotsverket för lots- och fyrväsendet bildades. Materialet som rör Lotsbarnskolorna återfinns därför i Krigs- och Riksarkivet. Lots- och fyrapersonalen har inte i någon större omfattning efterlämnat sig några

³⁸ Burke, Peter (2007). *Vad är kulturhistoria?* s. 51 - 52

³⁹ Götling & Kåks (2014), s. 22.

⁴⁰ Berglund, Louise, Ney, Agneta (2015). *Historikerns hantverk: om historieskrivning, teori och metod*, s. 109 – 110.

personliga anteckningar, endast officiellt material finns därför bevarat. Dokumenten innehåller information om platser för Lotsbarnskolor, antal elever, tjänstgörande lärare, skolämnen och elevrapporter. Jag har valt att skriva om Lotsbarnskolor i Bohuslän med fokus på Smögen i mitten på 1800-talet då jag här ser att det finns en lucka att fylla i forskningen och kunskapen. Jag var därmed hänvisad till Riksarkivet i Göteborg, arkivbestånd Västra lotsdistriktets arkiv, för att hitta källor till min studie. När jag tagit del av tillgängligt material bestämde jag mig för att i min studie utgå från källor som beskrev en skolklass med 27 elever i Lotsbarnskolan på Smögen 1866. Jag anser att materialet är representativt för det mikrohistoriska sammanhang som jag skall studera. Det skrevs av lärarinnan i klassen vid tidpunkten för händelsen inför elevernas terminsexamen och redovisades på examensdagen i december år 1866 och vidimerades av närvarande Fyrmästare och Lotsålderman. Det skickades sedan in till Lotsstyrelsen för arkivering. Flera liknande redovisningar finns att tillgå från andra Lotsbarnskolor i Bohuslän. Studien begränsades till dessa valda källor då de var handskrivna men ändå läsliga samt att det var det mest kompletta materialet jag fann för en skolklass ett specifikt år på Smögen under önskad tidsperiod. Materialet för Västra Lotsdistriktet för aktuell period var i övrigt handskrivet med varierande grad av läsbarhet, osorterat och ej kompletta serier vilket jag ansåg gjorde det svårt att utföra en mer övergripande undersökning över en längre tidsperiod inom ramen för denna studie.

1.8 Etiska överväganden

I forskningssammanhang som berör enskilda individer, såsom ofta är fallet vid mikrohistoria, bör man alltid vara reflexiv och överväga nyttan och spårbarheten i studien mot att blottlägga och namnge personer och deras förmågor och agerande.⁴¹ I mina källor beskrivs angiven skolklass med årtal, föräldrarnas namn, elevens namn, ålder och hemort. Det är en liten ort där många av elevernas släktingar fortfarande lever kvar och är enkla att härleda bakåt. Då jag inte anser att det för studiens resultat är nödvändigt att ange alla uppgifter så att eleverna och deras efterkommande släktingar kan identifieras väljer jag att i studiens resultatredovisning ange eleverna med fingerade namn. Kön och ålder är däremot autentiskt då det är viktigt för att kunna analysera studiens resultat. Numren på eleverna i tabellen i resultatredovisningen stämmer också överens med numreringen i källan vilket underlättar att i forskningssyfte härleda studien och resultaten tillbaka till källmaterialet.

⁴¹ Götling & Kåks (2014), kap 11 *Etik*, s. 173 ff

2 Undersökning

I detta kapitel avser jag att knyta an till studiens syfte och frågeställningarna genom att redovisa den empiriska undersökningen av Lotsbarnskolan på Smögen 1866, som blir ett mikrohistoriskt titthål in i historien och på så sätt kan ge en bild av fiskesamhället Smögen samt eleverna och utbildningen i det aktuella klassrummet. Utifrån studiens tre uppsatta frågeställningar redovisas, tolkas och contextualiseras det valda källmaterialet genom att relatera den lilla historien om klassen till det större sammanhanget som beskrivs i forskningsläget. Den empiriska undersökning utgår ifrån två källor som jag sammanställt och redovisar separat i tabellform med tillhörande tolkande text. I kapitel 3 Slutanalys, analyseras resultat av undersökningen ur ett genus- och klassperspektiv för att förhoppningsvis kasta ett nytt ljus över eleverna och undervisningen i den ambulerande Lotsbarnskolan på Smögen i mitten av 1800-talet.

Beskrivningen av Lotsbarnskolan på Smögen 1866 utgår i studien från två handskrivna källor av lärarinnan Agneta Eugenia Hallin. Den första är en översiktlig sammanställning av uppgifter om den ambulatoriska skolformen och det andra är en förteckning över de barn som gick i klassen; deras namn, ålder, fädernas yrke samt vilka ämnen respektive elev deltagit i.

2.1 Ambulerande skolgång vid Smögens Lotsbarnskola år 1866

I sammanfattningen av den ambulerande skolverksamheten rörande Lotsbarnskolan på Smögen 1866 som finns inskickad till Lotsstyrelsen kan vi läsa följande:⁴²

Tabell I. Sammandrag af uppgifter rörande undervisningen vid ambulatoriska lotsbarnskolan inom Westra Distriktet år 1866.

Skolplats Smögen, 1866	Antal
Antal undervisade dagar 4 september – 14 december	98 dagar
<i>Antal skolbarn:</i>	
Pojkar	10 barn
Flickor	17 barn
<i>Totalt</i>	27 barn
Antal barn af Lotsar och Fyrbetjäning	13 barn
Skolbarnens ålder:	5 till 14 år
<i>Ämnen för undervisning och antal barn i densamma deltagit:</i>	
Innanläsning	27 barn
Cateches	27 barn
Bibliskhistoria	14 barn
Geografi	13 barn
Svensk Historia	13 barn
Räkning	27 barn
Skrifning	27 barn

Källa: Riksarkivet (RA) Göteborg, Västra lotsdistriktets arkiv, Koncept till visitationsberättelse B II a:2, 1871–1878, SE/GLA/12298/B II a/2.

Studiens första frågeställning behandlar frågan om den ambulatoriska skolformen. Källorna som ligger till grund för sammanställningen i tabell I vittnar om att undervisningen var ambulatorisk till sin form och pågick från den 4 september till den 14 december, totalt 102 dagar. Antal dagar som det skedde undervisning på var 98. Att lotsbarnskolan på Smögen var ambulerade innebar därför att det inte var

⁴² Riksarkivet (RA) Göteborg, Västra lotsdistriktets arkiv, Koncept till visitationsberättelse B II a:2, 1871–1878, SE/GLA/12298/B II a/2

undervisning under hela året utan endast en period av året. Barnen på Smögen fick undervisning under ca tre och en halv månad på hösten i stort sett varje dag, jämfört med en vanlig stationär folkskola där undervisningen skedde under större delen av året, dock oftast med uppehåll på söndagar då det var besök i kyrkan i stället. Det var dock inte ovanligt med undervisning under enbart delar av året även i socknarnas folkskolor, beroende på för stora klasser som krävde växelvis undervisning eller den bristande tillgång på utbildade lärare enligt Hedin. Enligt den officiella statistiken var jämförelsevis 36% av alla folkskolor i Sverige år 1865 ambulerande skolor.⁴³

Att Lotsbarnskolan på Smögen var ambulerande anser jag borde påverkat eleverna på så sätt att de fick tillgång till färre undervisningstimmar på ett år och därmed rimligtvis också erhållit mindre kunskap än eleverna i en vanlig stationär folkskola. Å andra sidan så ger källorna inget svar på kvalitén på undervisningen. De visar på att det var en intensiv höst för eleverna och lärarinnan på Smögens Lotsbarnskola, där de hade undervisningen i stort sett varje dag, även på söndagar. Vilket jag anser kan bero på att det vid denna tidpunkt inte fanns någon egen församling eller kyrka på Smögen, ville man närvara vid söndagens gudstjänst i sockenkyrkan fick man ta båten till fastlandet och sedan gå resterande väg till kyrkan. Kyrkans makt över undervisningen kändes vid denna tidpunkt därför inte speciellt stark på Smögen. Hösten var en tid på året då det var mycket stormar vilket gjorde överfarten till fastlandet med mindre båtar såsom segelekor mer svårtillgänglig och farofylld. Det var också så att männen i fiskelagen låg ute och fiskade flera veckor, ibland månader, i sträck vilket lämnade kvinnorna och barnen ensamma kvar på ön med endast mindre båtar att tillgå. Både Hasslöf och Löfgren beskriver denna kulturella särprägel som betecknar livet i fiskesamhällena på västkusten under 1800-talet där vardagen formas efter den periodvisa tillgången på fångst och vädrets makter. Vilket gjorde det svårt att ha en kontinuerlig kontakt med fastlandet. Ur detta perspektiv anser jag att den ambulerande Lotsbarnskolan kan ses som ett fullgott eller kanske till och med bättre alternativ till sporadisk skolgång i socknens Folkskola på fastlandet.

⁴³ Carlson, Fredrik Ferdinand (1870). *Folkundervisningen den 31 december 1868* [Elektronisk resurs]. s. VII

2.2 Eleverna och undervisningen i Lotsbarnskolan på Smögen år 1866

Den ursprungliga förteckningen är skriven i löpande text men jag har valt att redovisa den i tabellform för att få en bättre överblick över innehållet. I förteckning över de barn som gick i klassen; deras namn, ålder, vilka deras fäder var samt vilka ämnen respektive elev deltagit i, rörande Lotsbarnskolan på Smögen 1866 som finns inskickad till Lotsstyrelsen kan vi läsa följande:

Tabell II: Förteckning över de barn som njutet undervisning uti Lotsskolan på Smögen från den 4 september till och med den 14 december.⁴⁴

Nr	Namn	Yrke fader	Kön F/P	Ålder /år	Innan läsning	Utan Läsning Cateches	Bibl. Hist.	Geogr.	Sv. Hist.	Räkn .	Skrifn.	Antal ämnen
1	Axel	Ålderman	P	11	x	x	x	x	x	x	x	7
2	Olof	Ålderman	P	8	x	x	x	x	x	x	x	7
3	Allan	Lots	P	12	x	x	x	x	x	x	x	7
4	Sterner	Lots	P	9	x	x	x	x	x	x	x	7
5	Walter	Lots	P	12	x	x	x	x	x	x	x	7
6	Johan	Fiskare	P	10	x	x	x	x	x	x	x	7
7	Arne	Lots	P	8	x	x				x	x	4
8	Gösta	Fyrmästare	P	8	x	x				x	x	4
9	Gustaf	Fyrvaktare	P	8	x	x				x	x	4
10	Andor	Fiskare	P	8	x	x				x	x	4
11	Karin	Ålderman	F	13	x	x	x	x	x	x	x	7
12	Wivan	Lots	F	14	x	x	x	x	x	x	x	7
13	Amalia	Fyrvaktare	F	-	x	x		x	x	x	x	7
14	Selmy	Fiskare	F	12	x	x	x	x	x	x	x	7
15	Maivy	Fiskare	F	11	x	x	x	x	x	x	x	7
16	Elvy	Handlare	F	12	x	x	x	x	x	x	x	7
17	Ruth	Lots	F	6	x	x	x				x	4
18	Hildur	Fiskare	F	6	x	x	x				x	4
19	Dagmar	Fiskare	F	8	x	x					x	3
20	Anna	Fiskare	F	8	x	x				x	x	4
21	Astrid	Hemmansägare	F	9	x	x	x	x	x	x	x	7
22	Berta	Fiskare	F	5	x	x				x	x	4
23	Agnes	Fiskare	F	8	x	x				x	x	4
24	Märta	Fiskare	F	9	x	x				x	x	4
25	Louise	Lots	F	9	x	x	x				x	4
26	Beatrice	Fiskare	F	9	x	x	x				x	4
27	Thelma	Fiskare	F	5	x	x					x	3
	Totalt	antal	barn		27	27	16	13	13	21	27	

Källa: Riksarkivet (RA) Göteborg, Västra lotsdistriktets arkiv, Koncept till visitationsberättelse B II a:2, 1871–1878, SE/GLA/12298/B II a/2.

Anmärkning Tabell II:

Ålderman, senare kallad **lotsförman**, ansvarig lots för lotsplatsen och dess personal. Skall ha fyllt 21 år och har i regel även lotsningskyldig.

Lots, har genomgått lotsexamen och fått sin titel av Lotsstyrelsen.

Fyrmästare, var chef på bemannad fyrplats eller på bemannat fyrskepp. Han var arbetsledare för **fyrvaktare** och **fyrbiträde**.

Personalen bodde i tjänstebostäder, ofta tillsammans med sina familjer. I fallet vid Smögens Lotsbarnskola kom barnen från den närbelägna fyrplatsen på ön Hällö.

Fiskare, yrkesgrupp som levde av havsbruk.

Handlare, fiskhandlare.

Hemmansägare, ägare till mindre jordbruk.

F = flicka; **P** = pojke

⁴⁴ Riksarkivet (RA) Göteborg, Västra lotsdistriktets arkiv, Koncept till visitationsberättelse B II a:2, 1871–1878, SE/GLA/12298/B II a/2

X, varje x representerar att barnet deltagit i angivet ämne

Antal ämnen, avser så många ämnen respektive barn har deltagit i undervisningen

(Källa: Svenska Fyrällskapets lexikon (2020). *Lotsverket*.)

https://fyr.org/wiki/index.php/Lotsverket#Organisation_och_reglementen (2022-04-26)

Studiens andra och tredje frågeställning berör vilken tillgång till undervisning som respektive elev åtnjöt. Den bild av Lotsbarnskolan på Smögen 1866 som framträder när jag tolkar källorna visar på att det var totalt 27 barn varav 13 barn som tillhörande lots- och fyrbetjäningen och 14 barn vars far hade ett annat yrke. Faderns yrken är specificerade och det går att utläsa att de yrken som förekom var ålderman, lots, fyrmästare, fyrvaktare, fiskare, handlar och hemmansägare. Lots Åldermannens barn redovisas först, både i uppställningen för pojkar och flickor, vilket kan tyda på att Lots Åldermannen hade en mer upphöjd social ställning än de andra yrkeskategorierna. Trots att skolan var ambulerande och tillgången till undervisningen under året var begränsad fick både flickor och pojkar och elever från olika yrkesgrupper möjlighet till samma undervisningen vilket inte stämmer överens med bilden som Nordström målar upp kring 1800-talets Folkskola som enligt hennes avhandling var en starkt segregerad skola där utbildningssystemet var uppdelat i ett parallellskolesystem utifrån rådande samhällsnormer och värderingar. Ser man till blandningen på elevgruppen i form av ålder, kön och social bakgrund tenderar den att spegla den sociala strukturen och arbetsgemenskapen på ön Smögen. Enligt etnologen Hasslöfs avhandling fanns det en kooperativ tanke bakom fiskelagen, som innebar att ett antal män gick samman för ett storskaligt fiske för att öka produktionen i havsbruket. När fisken sedan landades hjälptes kvinnor och barn åt att bereda fångsten och sälja den vidare genom fiskhandlare. Denna kooperativa tanke avspeglar sig till synes också i klassrummet där barnen oavsett kön, ålder eller social tillhörighet arbetar sida vid sida, vilket också visar på att föräldrarna till barnen från olika yrkesgrupper anser att det lika viktigt att både flickor och pojkar får tillgång till undervisning. Något som förstärker tankarna kring att det vid denna tidpunkt fanns en liberal syn på undervisning och att kvinnorna i fiskelägena i Bohuslän hade en mer framträdande roll än kvinnorna på landsbygden.

Vi kan vidare utläsa ur källorna att eleverna i varierande grad hade deltagit i undervisningen av ämnena *Innanläsning*, *Cateches*, *Räkning*, *Skrifning*, *Bibliskhistoria*, *Geografi* och *Svensk Historia*. Det ämnen som barnen läste uppfyllde inte helt de stipulerade kraven på antal ämnen enligt Folkskolestadgan 1842, men det var fler ämnen än de som krävdes för att ta Lotsexamen och fler än de ämnen den lokala sockenskolans i Gravarne hade erbjudit som undervisning i början av 1860-talet. Detta kan vara ett uttryck för det föräldraengagemang som uppmärksammades av Skolinspektören vid Gravarnes sockenskola som Ljungdahl vittnar om. Åldersstrukturen i klassen visar på att den yngsta pojken som går i klassen 8 år, men det finns fyra flickor som är yngre, två som är 5 år och två som är 6 år. Den äldsta flickan är 14 år och de äldsta pojkarna är 12 år. Den främsta skillnaden mellan vilka ämnen barnen läste tolkar jag som att det var barnens ålder som styrde deltagandet i undervisningen av respektive ämne. Barnen läste generellt fler ämnen ju äldre det blev. Det barn som avviker är Åldermannens son Olof 8 år, som trots sin låga ålder läser samtliga ämnen i förhållande till de andra barnen som är 8 år som deltar i färre ämnen. Lotsbarnskolorna skapades just för att föra lotsyrket vidare från far till son då det var ett statligt ämbetsmannayrke med krav på viss teoretisk kunskap. Det kan därför ha varit ett uttryckligt önskemål från Lots Åldermannen att sonen tidigt skulle undervisas i alla ämnen.

2.3 Diskrepans mellan tabell I och tabell II

Vid jämförande av sammanställningen av källorna i tabell I och tabell II finns det en diskrepans mellan hur många barn som deltagit i ämnena biblisk historia och räkning. Enligt källan i tabell I var det 14 barn som deltog i biblisk historia men i källan för tabell II, var det 16 barn deltog i ämnet *biblisk historia*. Samt enligt källan i tabell I var det 27 barn som deltog i ämnet räkning men i källan för tabell II uppges att 21

barn deltog i ämnet *räkning*. Jag kan inte i källorna hitta något svar på vad denna diskrepans mellan redovisningarna beror på. Tittar man på åldersstrukturen på barnen och hur respektive barns färdigheter redovisas i källmaterialet som ligger till grund för tabell II skulle det gå att tolka det som att alla barn har deltagit i lektionerna i ämnet räkning men de har ännu inte på grund av sin låga ålder och korta tid i skolan kunnat tillgodose sig kunskapen till den grad att lärarinnan i sitt omdöme skriver att de behärskar något område inom ämnet räkning.

3 Slutanalys

Innebörden av genus och socialklass styrs över tid av individens och samhällets kollektiva värderingar, normer och beteende samt de strukturer som skapas därav. De normer och värderingar som var rådande under mitten av 1800-talet när det gällde undervisning, men även i samhället i stort, var att flickor samt barn från en lägre socialklass inte behövde ha samma tillgång till skola och undervisning. Skälen ansågs vara många. Flickor sågs som ett svagare kön som inte tålde att utsättas för allt förmycket visdom för det skulle kunna göra dem sjuka. De hade även en annan roll i samhället än pojkarna som innebar att deras förmåga bäst togs tillvara i hemmet med uppfostring av barnen, medan pojkarnas plats var som familjeförsörjare i det offentliga rummet. Barn från lägre sociala klasser behövde inte erbjudas en lång skolgång då deras bidrag till samhället bestod till mestadels av hårt kroppsarbete som inte krävde något större intellekt. Ser vi till fiskesamhällets organisation och arbetsgemskap på västkusten i mitten av 1800-talet tenderar andra normer och värderingar varit rådande enligt litteraturen. Här sker arbetet kooperativt och arbetsgemskapen är till synes stark. Det studien visar att källorna berättar om eleverna i den ambulerande Lotsbarnskolan på Smögen 1866 är att det i ett genus- och klassperspektiv tyder på att det kan ha varit en skolklass där kön och faderns yrke inte verkar ha haft någon nämnvärd påverkan på elevernas tillgång till utbildning.

I ett genusperspektiv var det fler flickor än pojkar som deltog i undervisningen men samtliga pojkar anges före flickorna i förteckningen över eleverna och Lots Åldermannens barn återges allra först både för flickor och pojkar. Att det var så många flickor som deltog stödjer inte tanken på att flickor vid denna tid inte gavs samma tillträde till utbildning som pojkar, men att de redovisas efter pojkarna i förteckningen över eleverna samt att Lots Åldermannens barn redovisas först kan ändå tyda på någon form av genus- och socialhierarki existerade. Lotsbarnskolorna startades för att söner skulle ha möjlighet att ta över faderns yrke, men jag hittar ingenstans i litteraturen om att det var aktuellt för flickorna att inneha den möjligheten. Den faktor som jag kan uttolka påverkar vilka ämnen eleverna läser anser jag främst är elevernas ålder, vilket är ett vanligt sätt att sortera elevernas progression inom skolväsendet. Visserligen fanns enstaka barn som vid tidig ålder läste alla ämnen och enstaka barn som var lite äldre och inte deltog i alla ämnen. Det skulle kunna förklaras med att de började skolan vid olika åldrar eller individuella skillnader i deras förmåga att lära in. Källorna kan dock inte ge närmare svar på dessa frågor. Att skolan var ambulerande påverkade barnen på så sätt att de endast hade tillgång till skolan drygt tre intensiva månader om året. Hur det påverkade barnen kunskapsmässigt jämfört med att ha tillgång till en fast skola ger studien inget svar på utan får lämnas öppet för fortsatt forskning.

Relateras det som framkommit i studien med det redovisade forskningsläget, när det gäller elevers tillgång till utbildning i mitten av 1800-talet, så stämmer studien inte helt överens med bilden av det segregerade klassrummet som målas upp i Nordströms avhandling samt motivet till att starta Lotsbarnskolor, nämligen att göra det möjligt för lotsarnas söner att överta yrket efter sin far och deras behov att utbildas för att klara kraven. På Smögens Lotsbarnskola 1866 ges enligt studien både flickor och pojkar samt barn från olika yrkeskategorier en till synes likvärdig utbildning. Detta skulle kunna motiveras med den kulturella särprägel som Hasslöf, Löfgren och Ljungdahl påvisade i litteraturen om fiskesamhällena Bohuslän och

Smögen på mitten av 1800-talet. Där de beskriver samhällets organisation och arbetsgemenskapen som stark både mellan samhällets invånare och mellan könen. Jag anser även när det gäller fiskesamhället Smögen vid denna tidpunkt verkar det å andra sidan inte heller som att kyrkan och religionen har så stark makt över samhällets organisation, normer och värderingar då de första samfundet bildades och de första kyrkorna byggdes i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. I och med den omfattande handeln fanns det även starka influenser utifrån både nationellt och internationellt, vilket också kan ha bidragit till en mer liberal syn på undervisning.

Avslutningsvis har jag genom en beskrivande studie med mikrohistorisk ansats berättat den lilla historien om de 27 eleverna vid Smögens ambulerande Lotsbarnskola år 1866. Källorna har satts in i en kontext och resultatet har analyserats ur ett genus- och klassperspektiv för att sedan sättas in i ett större sammanhang där införandet av Folkskolan i Sverige samt utvecklingen av fiskesamhällena på Bohuskusten och deras kulturella särprägel har fått stått som fond. Då jag med min studie anar tendenser till att utbildningen vid de ambulerande Lotsbarnskolorna på västkusten vid mitten av 1800-talet skiljer sig från socknarnas Folkskolor på fastlandet när det gäller synen på vilka barn som skulle få tillgång till utbildning samt vilka ämnen som bör läras ut, är min förhoppning att studien inspirerar till fortsatt forskning på ämnet. Lotsbarnskolorna och dess elever förtjänar en större plats i forskning på vår svenska utbildningshistoria.

4 Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet (RA) Göteborg

Västra lotsdistriktets arkiv, Koncept till visitationsberättelse B II a:2, 1871–1878
SE/GLA/12298/B II a/2

Litteratur

Berglund, Louise, Ney, Agneta (2015). *Historikerns hantverk: om historieskrivning, teori och metod*. Lund: Studentlitteratur 1. uppl.

Bergman, Ulf (1995). Från bondelots till yrkesman: lotsning i Östergötland 1537–1914. Diss. Lund : Univ.

Burke, Peter (2007). *Vad är kulturhistoria?* Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion

Carlson, Fredrik Ferdinand (1870). *Folkundervisningen den 31 december 1868 [Elektronisk resurs]*. Stockholm: Ecklesiastik-dep.

Götlind, Anna & Kåks, Helena (2014). *Mikrohistoria: en introduktion för uppsatsskrivande studenter*. första upplagan Lund: Studentlitteratur

Hasslöf, Olof (1949). Svenska västkustfiskarna: studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala kultur. 2 Bilagor: kartor och diagram. Diss. Stockholm : Högsk., 1949

Hedin, Inga-Lisa (2009). Fyra fyrplatser - en lärarinna: berättelsen om Alma Dörning och om lotsbarnskolorna på Gotska Sandön, Östergarnsholm, Stora Karlsö och Valar-Burgsvik. Klintehamn: Gotlandica

Hellspång, Mats & Löfgren, Orvar (1994). Land och stad: svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid. 2. uppl. Malmö: Gleerup

Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes (red.) (2015). *Utbildningshistoria: en introduktion*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur

Ljungdahl, Casper (1993). Smögen och Hasselösund: bohuslänska fiskesamhällen i förändring : människor på Sotenäset vid Skagerrakkusten. [Smögen]: [C. Ljungdahl]

Löfgren, Orvar (1977). Fångstmän i industrisamhället: en halländsk kustbygds omvandling 1800–1970 = [Maritime hunters in industrial society] : [the transformation of a Swedish fishing community 1800–1970]. Diss. Stockholm : Univ., 1978

Nordell, Linnea & Rydbom, Lars (2010). Kulturmiljöer i Sotenäs kommun Kulturhistoriskt underlag för översiktsplan. Bohusläns museum. Rapport 2009:48

Nordström, Marie (1987). Pojkskola, flickskola, samskola: samundervisningens utveckling i Sverige 1866–1962. Diss. Lund : Univ.

Severin, Erik (1977). Lotsbarnskolorna i Sverige 1845-1925. Stockholm:

Hemsidor

Svenska Fyrsällskapets lexikon (2020). *Lotsverket*.

https://fyr.org/wiki/index.php/Lotsverket#Organisation_och_reglementen (2022-04-26)